

Szathmári István munkásságának főbb irányai

„Hetven hegyél kifáradt vándora,
igyál, pezsdül az új tavasz bora.
Virágszemű tündér lebeg feléd –
üritsd ki csordultig telt serlegét.”
(Áprily Lajos: Új bor)

1. Szathmári István, az ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi tanszékének tanára hetvenéves. Ez a megállapítás látszatra hihetetlennek tűnik, ám az életrajzi lexikonok tanúsága szerint mégiscsak igaz. Mostantól tehát, hogy őt idézzem, maga is belépett a „hetvenkedők” táborába... Ünnepeztünk – neveltetésének és tanulmányainak köszönhetően – világleletében rendszerető, kötelességtudó ember volt, pályáját a hűség és a szolgálat vezette és vezeti. Bizonyára ez a magyarázata, hogy ma is csakolyan lelkes és tevékeny, mint hajdan, pályakezdetkor volt. Kollégái, barátai és tanítványai jól tudják, hogy nemcsak kiváló és iskolateremtő professzor, energikus tudományos szervező, hanem sokoldalú tudós, az irodalmi nyelv, a stilisztika, a nyelvtudomány-történet és a mai magyar nyelv elkötelezett kutatója is.

2. Egyetemi tanulmányait 1945 tavaszán (a háború miatt féléves késéssel) kezdte meg a Debreceni Egyetem magyar–francia–német szakán. Az egyetemen lenyűgöző hatással voltak rá Bárczi Géza előadásai, logikus és színes okfejtései. Abban az időben, éppen ezeken az órákon formálódtak ki Bárczi Géza tanár úrnak a csakhamar sorozatban megjelenő egyetemi jegyzetei, tankönyvei, ismeretterjesztő kiadványai a magyar nyelv, a nyelvek múltjának és jelenének legfontosabb kérdéseiről. Szathmári István elsősorban az ő segítségével kezdte meg egyetemi megalapozódását, első kutatásait. A tudomány és a módszer elsajátítása mellett kedvező hatással volt rá az intézet közvetlen, családias légköre, emlékeztetések maradtak számára a nagyerdei szemináriumok, a Bárczi vezette nyelvjárásgyűjtő utak és a séták közben folytatott személyes beszélgetések... Nem véletlen, hogy már harmadéves korában a Magyar Néprajzkutató Intézet díjtalan gyakornoka lett, és ezzel egy életre elkötelezte magát a szaktudománnyal. Az egyetemi évek alatt tagja volt a Református Tanárképzőnek is, ahol a Bárczi Gézától kapott szakmai, módszertani és erkölcsi alapokat hasznosan egészítették ki Papp István magyar mondattani, finnugor és finn nyelvi szemináriumai, Benigny Gyula indogermán nyelvészeti előadásai és Juhász Géza professzor magyar irodalomtörténeti órái. A Református Kollégium pedig a maga sajátos kö-

zösségi életével és gazdag könyvtárával tovább erősítette az emberi és szakmai gyarapodását.

3. Első dolgozatai (nyelvjárási szövegközlés és tanulmány) még egyetemi hallgató korában, 1946–47-ben láttak napvilágot a debreceni Magyar Népnyelv című folyóiratban. Később, az 50-es évek végén – Fábián Pállal és Terestyéni Ferencsel együtt – társszerzőként részt vett A magyar stilisztika vázlata című egyetemi tankönyv megírásában. A kiadvány a funkcionális nyelvszemlélet alapjára épült, és azóta már több kiadásban is megjelent (Bp., 1958¹, 1971², 1974³ stb.). A tankönyv – a stílus és a stilisztika általános kérdéseinek a tárgyalása után – a hangtan stilisztikáját, a szókészlet és a frazeológiai elemek, a jelentéstani és a stilisztikai összefüggések, a szóhangulat, az alaktani és a mondattani kategóriák stilisztikai vizsgálatát tartalmazza. Ma már természetesen hiányosnak tűnhet ez a munka (ezért is van szükség új stilisztikai tankönyv elkészítésére), megjelenésének az idején azonban mindenképpen úttörő vállalkozás volt.

Ez a kiadvány irányította Szathmári István figyelmét már a 60-as években a nyelvtudomány-történet felé. Ekkori művében előbb a mai magyar stilisztika előzményeit, hagyományait vizsgálta, azzal a céllal, hogy az eredmények és a tanulságok összegzésével távlatot, fogódzót adjon a jelen stílusbúvárlata számára. A válogatás első részében – hasznos stílustörténeti bevezetés után – olyan szemelvényeket és tanulmányokat közöl stilisztikai irodalmunkból, amelyek a XVI. század közepétől a XX. század negyvenes éveinek a végéig jelzik a magyar stilisztika történetének főbb állomásait. A kötet második része, a stilisztikai fogalmakkal és a magyar írók stílusával foglalkozó írások bibliográfiája, valamint az alapszöveg, a jegyzetanyag és a lexikon ugyancsak a további kutatásokat szolgálja (vö.: A magyar stilisztika útja. Bp., 1961).

A nyelvtudomány-történet tárgykörébe sorolható az a munka is, amelyben Szathmári irodalmi nyelvünk kialakulásának XVI. és XVII. századi történetét vizsgálja a nyelvtankönyvek tükrében. Nem véletlenül, hiszen ezek a nyelvi norma kialakításában igen fontos szerepet játszottak. A könyv nemcsak az irodalmi nyelv, a helyesírás-történeti hang- és alaktan, a nyelvjárástan, a stilisztika, valamint a nyelvtudomány-történet vizsgálói számára tanulságos, de haszonnal forgathatják az irodalom- és történettudomány művelői és az érdeklődők is (l. Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk. Bp., 1968).

4. A szerző a felsorolt nagyobb szabású művek mellett több dolgozatban, tanulmányban foglalkozik a felvilágosodás és a XVIII. század nyelvi életével, ezeket azonban itt most nem részletezem. Az újabb kiadványok közül viszont feltétlenül figyelmet érdemel a Fejezetek a magyar költői stí-

lus történetéből című kötet (Folia Hungarica 5. Helsinki, 1990). Ez a mű az ómagyar Mária-siralomtól az impresszionizmussal bezárólag vizsgálja a magyar költői stílus jelentősebb korszakait. A könyvecske Szathmárinak a Helsinki Egyetemen, a magyar nyelv és irodalom szakosoknak tartott, több féléves stilisztikai előadásait és szemináriumi óráinak az anyagát tartalmazza, jó néhány kifejező versnek (melyeknek finn műfordításuk is van) meghatározott módszer szerinti vizsgálatával. A kiadvány három részből áll. Az első a stílus, a stilisztika és a stíluselemzés alapkérdéseit tárgyalja, a második a magyar irodalom jellemzését, korszakbeosztását, a korstílus és a stílusirányzat kategóriáit ismerteti, a harmadik pedig az egyes irodalmi korszakok stílusának a vizsgálatával és a hozzájuk kapcsolódó versek elemzésével foglalkozik. A zárófejezet részletes szakirodalom-jegyzéket közöl. Ez a mű igen tanulságos, és a tágabb értelemben vett hungarológia érdekeit is szolgálja.

Említsük még meg Szathmári Istvánnak a Stílusról, stilisztikáról napjainkban című, nem oly rég kiadott könyvecskéjét is (Bp., 1994), mely Szen-de Aladár: A magyar nyelv tankönyve középiskolásoknak című munkájának a 2. tematikus füzeteként, tulajdonképpen segédkönyvként jelent meg, a szerző szándéka szerint azzal a céllal, hogy „az olvasókkal megismertesse a legfontosabb stilisztikai tudnivalókat, a nélkülözhetetlen segédeszközöket, a legcélravezetőbb elemző módszereket, a föltétlen szükséges szakirodalmat, egyáltalán a nyelvi-stilisztikai problémák meglátását, a nyelvi-stilisztikai gondolkodást” (Szathmári i. m. 12).

Szathmári István oktató- és kutatómunkája mellett szerkesztői és ismeretterjesztő tevékenysége is igen széles körű. Még tanszékvezetőként a leíró nyelvtani oktatás korszerűsítése érdekében – a tanszéki kollektíva bevonásával és Rácz Endre professzor társszerkesztői közreműködésével – négy tanulmánygyűjteményt jelentetett meg, azzal a szándékkal, hogy kiegészüljön A mai magyar nyelv című egyetemi tankönyv megfelelő részeinek az anyaga (l.: Tanulmányok a mai magyar nyelv szófajtana és alaktana köréből. 1974; Tanulmányok a mai magyar nyelv mondattana köréből. 1977; Tanulmányok a mai magyar nyelv szókészlete és jelentéstana köréből. 1980; Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből. 1983).

Iskolateremtő tevékenységének fontos állomása a stíluskutató csoport megalakítása a 70-es évek elején. Ez az évtized végére jelentősen kibővült más (főként vidéki) egyetemek és főiskolák, valamint a Nyelvtudományi Intézet szakirányú kutatóival. A csoport elsősorban a funkcionális stilisztika kérdéseit, korábban az impresszionista stílusnak, napjainkban pedig a két világháború közötti korszaknak a stílustörékvéseit vizsgálta és vizsgálja.

(L.: Tanulmányok a századforduló stílustörekvéseiről. Szerk.: Fábián Pál és Szathmári István. Bp., 1989.)

5. Befejezésül az ember, a tanár és a tudós jó néhány pozitív vonását fel lehetne villantani még, mint ahogy főbb művei mellett még számtalan jelentős tanulmányát, cikkét is be lehetne mutatni. (Ez utóbbi azonban már a Szathmári-bibliográfia feladata lesz.) Sokan vagyunk, akik a változó időben változatlan tisztelettel és szeretettel gondolunk az ünnepeltre, emberségének példájára, közvetlenségére, segítőkészségére és a vele való jóízű beszélgetésekre. Ezekkel a gondolatokkal és érzésekkel köszönjük meg azt a sok szépet és jót, amit együtt és egyenként kaptunk tőle. Kívánjuk neki, hogy további jó egészségben, változatlan szorgalommal és eredménnyel folytassa tevékenységét, mindannyiunk igaz örömeire és gyarapodására. Isten éltesse sokáig!

E. ABAFFY ERZSÉBET

A hangváltozások hatása fonémarendszerünkre (Néhány feljegyzés egy speckoll margójáról)

Ha az ősz- és az ómagyar kor hangváltozásait összegezzük, azt figyelhetjük meg, hogy a hangfejlődési tendenciák különböző módokon befolyásolhatták fonémarendszerünket.

1. Új fonéma jön létre. Itt a következő lehetőségek merülnek fel:

a) Az új fonéma először csak bizonyos, szigorúan kötött fonetikai környezetben jelenik meg *k o m b i n a t ó r i k u s v a r i á n s k é n t*, s csak később „szabadul fel” kötetlen fonémává.

Feltevéseink szerint átmenetileg allofónként jelenhetett meg a nazális + zöngétlen zárhang szóbelseji intervokalikus mássalhangzó-kapcsolatokban az *-mp-*, *-nt-*, *-ŋk-*, *ńč-* csoportokban az erős zöngés környezet (a mindig zöngés nazálisok és a magánhangzók) hatására a *b, d, g, ǵ*: *mb, nd, ŋg, ńǵ* (vö. mai *domb, langyos*: ezek megőrizték a nazálist). Majd amikor a denazalizáció végbement, akkor az intervokalikus *b, d, g, ǵ* már önálló fonémává vált, és szembenállásokat hozhatott létre zöngétlen párjával: *eb* és